

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ТАКТИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ПРО КОРИСЛИВО- НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

ГЕРЦИК Ростислав Валерійович - суддя судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Донецької області, здобувач кафедри криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.98

В научной статье рассматриваются проблемные вопросы определения понятия криминалистической характеристики уголовных правонарушений, установления значения этой характеристики для тактики судебного рассмотрения уголовных производств о корыстно-насильственных уголовных правонарушениях, выявляются особенности ее использования на стадии судебного разбирательства, устанавливаются отдельные элементы криминалистической характеристики корыстно-насильственных уголовных правонарушений.

Ключові слова: криміналістична характеристика; корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення; судовий розгляд; кримінальне провадження.

Серед криміналістичних вчень, що повертають велику увагу теоретиків та практиків, чільне місце займає вчення про криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, без якої методика розслідування, як розділ науки, в певному відношенні втрачає сенс, нерідко перетворюючись у набір не завжди взаємопов'язаних практичних рекомендацій.

Вважається, що концепція криміналістичної характеристики вже майже сформувалася, хоча серед науковців досі немає єдності в підходах щодо її структури, значення для розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень та місця в системі криміналістики тощо. У будь-якому випадку, ці питання важливі як для досудового розслідування, так і для судового розгляду кримі-

нальних проваджень. Без криміналістичної характеристики неможливо розробляти криміналістичні методики, оскільки це робиться на основі аналізу найтипівіших ознак кримінальних правопорушень.

Метою пропонованої увазі роботи вважаємо визначення поняття криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, встановлення значення цієї характеристики для тактики судового розгляду кримінальних проваджень про корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення та особливості її використання на стадії судового розгляду; визначення окремих елементів криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена, з одного боку, великим інтересом до теми в сучасній науці, з іншого боку, її недостатньою опрацьованістю у вітчизняній літературі. В основному матеріал, викладений у навчальній та науковій літературі, носить загальний характер. Питання ж щодо значення криміналістичної характеристики для тактики судового розгляду кримінальних проваджень про корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення та особливості її використання на стадії судового розгляду практично не розглядалися.

Аналіз наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання вказаної проблеми, переконує, що питанням криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень взагалі й окремих її елемен-

тів, зокрема в сучасній юридичній літературі приділено значну увагу [1-3]. Предметом дослідження науковців стають також особливості криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень [4; 5]. Втім питання, пов'язані зі значенням цієї характеристики для тактики судового розгляду кримінальних проваджень про корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення та особливостями її використання на стадії судового розгляду, правниками досліджені недостатньо. Заповнити зазначений недолік можливо тільки шляхом подальшого дослідження змісту та значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень і надання обґрунтованих висновків щодо поняття, змісту і значення складових її елементів. Без формулювання та уточнення цих понять неможливо визначити перспективи її подальшого розвитку та використання в слідчій і судовій практиці.

Поняття «криміналістична характеристика» з'явилося в літературі наприкінці 60-х років ХХ століття. Його запропонував Л.О. Сергєєв, який визначив криміналістичну характеристику як особливості злочинів окремих видів, які мають криміналістичне значення, тобто значення для слідчої практики та для розробки наукових рекомендацій [6, с. 437].

Поява цього терміну була результатом осмислення і систематизації положень тієї частини змісту окремих методик розслідування, де йшлося про ознаки кримінальних правопорушень, які мали важливе значення для їх виявлення і розслідування. Вже в перших роботах радянських криміналістів викладенню рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень окремих видів передувало описання (як правило, фрагментарне) цих правопорушень, де йшлося про способи, місце, час, обстановку їх вчинення та інші обставини. Але треба підкреслити, що характеристика кримінальних правопорушень в перших роботах криміналістів не була систематизованою. Це були, як правило, розрізнені положення, перелік яких не був постійним в окремих методиках розслідування. Найчастіше найбільша увага приділялась окремим способам вчинення кримінальних правопорушень [2, с. 8].

Надалі проблемі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень присвячується велика кількість наукових статей, посібників, монографій. Практично кожний науковець, який займався тими чи іншими питаннями методики розслідування розглядав питання щодо криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, надавав своє авторське визначення цієї науковій категорії.

Однією з причин такої активності є відсутність єдності у визначенні поняття криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, її змісту та значення. Вирішення цієї складної проблеми має суттєве значення як для розвитку криміналістики, так і для слідчої та судової практики. Відмінності в дефініціях відображають особливості концептуального підходу до розуміння авторами сутності даної категорії. Особливо це проявляється в їх уявленнях про структуру криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, її місце та значення в системі криміналістичної методики. У той же час, як вірно зазначив А.Ф. Волобуєв, дуже часто нові визначення даного поняття відрізнялися від інших чисто редакційними особливостями [2, с. 10].

Така тенденція дала підстави Р.С. Белкіну, І.Є. Биховському, А.В. Дулову звернути увагу на зайву теоретизацію і ускладнення цієї проблеми, що утворює додаткові часто штучні труднощі [7, с. 56].

Пізніше дискусія з цього приводу спалахнула з новою силою, поштовхом до якої стала стаття Р.С. Белкіна, в якій він пропонував відмовитися від терміну і поняття «криміналістична характеристика злочину», аргументуючи її ущербність включенням «під дах» криміналістичної характеристики даних, що ніяк не можна віднести до криміналістики (кримінально-правова характеристика виду або роду злочинів, їх кримінологічна характеристика тощо), відсутністю ймовірнісної залежності між елементами криміналістичної характеристики і сумнівами в їх репрезентативності [8, с. 7].

Із критикою такої позиції Р.С. Белкіна виступили чимало науковців-криміналістів. Зокрема, деякі з них зазначали, що необхідне збільшення числа структурних

елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, яке має місце в роботах окремих авторів, повинно виявлятися і виправлятися, але саму концепцію криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень це не може дискредитувати [9-11].

Нам вдається слухною думка В.Л. Кудрявцева, що у даному випадку Р.С. Белкіним ставиться під сумнів не обґрунтованість існування терміну «криміналістична характеристика злочинів» у науці, а те, як його використовують, без відповідності його призначенню. Оскільки призначення цього терміну саме по собі актуальне і значуще, то необхідно і використовувати його як слід, за призначенням, встановлюючи кореляційні зв'язки і залежності між елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, що носять закономірний характер [12].

Криміналістичну характеристику певної категорії кримінальних правопорушень можна представити як синтез криміналістично значущих відомостей, що допускають можливість створити інформаційну модель правопорушень розглянутого класу. Ця модель є своєрідним, типовим портретом кримінального правопорушення, науковою абстракцією, яка спирається на те спільне, що об'єднує безліч конкретних правопорушень певної категорії [13, с. 699].

Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень повинна відображати і типові ознаки, що характеризують даний масив кримінальних правопорушень, і специфічні, що дозволяють обмежити, виділити його з інших груп кримінальних правопорушень. У практичному сенсі це сприятиме вірній криміналістичній оцінці конкретного кримінального правопорушення, віднесення його до певної групи – корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень, зумовить правильне використання наукових рекомендацій відповідних криміналістичних методик розслідування як на досудовому розслідуванні, так і під час судового розгляду.

Криміналістична характеристика таких кримінальних правопорушень може бути визначена як загальна модель даної категорії кримінальних правопорушень, що відбиває

особливості змісту і взаємозв'язку її елементів і сприяє оптимальному вирішенню завдань, які властиві розслідуванню і розкриттю вказаних кримінальних правопорушень, а також їх судовому розгляду.

У літературі по-різному визначаються види елементів криміналістичної характеристики та їхня кількість: від прямого слідкування системі елементів складу кримінального правопорушення до переліку «криміналістично значимих» елементів, які не завжди структурно погоджуються з системою кримінально-правової характеристики певного виду кримінального правопорушення. Криміналістичний аспект характеристики кримінального правопорушення насамперед залежить від завдання доказування у кримінальному провадженні [14, с. 56]. Тому структура криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень (зокрема, корисливо-насильницьких) будується на основі системи обставин, які входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України), та елементів складів кримінальних правопорушень, передбачених певними статтями кримінального закону.

Структуру криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень доцільно визначати, виходячи зі структури предметної діяльності і умов, що забезпечують останню, а також зі специфіки цих кримінальних правопорушень. Виходячи з цього, її елементами є дані: а) про суб'єкт кримінальних правопорушень; б) про об'єкт (потерпілого і предмет посягань); в) про обстановку; г) про механізм кримінальних правопорушень; д) про результат і наслідки таких кримінальних правопорушень [5, с. 20].

Головним завданням криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень є ефективне сприяння вирішенню завдань розкриття, досудового розслідування та судового розгляду конкретного кримінального правопорушення цієї групи.

Як зазначає В.П. Бахін, практичне значення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень полягає в тому, що при розслідуванні конкретного кримінального правопорушення зіставлення

наявних про нього даних (що, де, коли, яким чином, за яких обставин тощо) з системою узагальнених відомостей про кримінальні правопорушення цього виду, які раніше розслідувалися, дозволяє виділити аналогічні за співпадаючими криміналістично значущими ознаками кримінальні правопорушення і на цій основі визначити – чим раніше характеризувалися поки ще не відомі в даному розслідуванні обставини [1, с. 17]. А це, у свою чергу, служить базою для висунення слідчих версій про коло осіб, серед яких необхідно шукати злочинця; про конкретну особу, що вчинила кримінальне правопорушення; про найважливіші обставини розслідуваної злочинної події; про джерела доказів і місця їх знаходження. На ці ж властивості криміналістичної характеристики звертають увагу Н.І. Клименко і В.В. Тіщенко [3, с. 36; 15, с. 48-49].

Безумовно, використання криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень у судовому розгляді має певні особливості, порівняно з досудовим розслідуванням. У ході судового розгляду його учасники, аналогічно слідчому (відомо, що слідчий для виконання завдань досудового розслідування конкретного кримінального правопорушення користується узагальненою науковою інформацією про типові дані щодо тих чи інших елементів відповідного виду (групи) кримінальних правопорушень), передусім мають справу з певними «інформаційними моделями».

У ході судового розгляду для оцінки правильності дій слідчого у провадженні та обґрунтованості його висновків вони (суддя, прокурор, захисник), так чи інакше, повинні використовувати відповідні теоретичні криміналістичні знання (передусім криміналістичну характеристику типу та виду кримінальних правопорушень). Що ж до організації судового розгляду та своєї участі в ньому, вони використовують не тільки типові інформаційні моделі, а й конкретну інформацію, зібрану слідчим. Саме тому типова методика судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень повинна, як видається, ґрунтуватися на криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень відповідного виду чи групи та на двоаспектній

характеристиці процесу його досудового розслідування, тобто – на двох складових цього елемента окремої методики [4, с. 306].

Відтак, високий професіональний рівень криміналістичної підготовки суддів (зокрема, знання ними криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень) здатний дисциплінувати сторони кримінального провадження у судовому розгляді, не допустити використання ними «заборонених прийомів».

Невипадково ще засновник сучасної криміналістики Ганс Гросс писав: «Уголовное право не является наукой для себя, и самые ценные из положений, им установленных, имеют в конце концов только одну цель – получить практическое применение. Но все эти положения лишены всякого значения, если судья не сможет применить эти отвлеченности к реалиям текущей жизни: если он не понимает или неправильно оценивает показания свидетелей, значение их наблюдений, если его вводят в заблуждение приемы злоумышленников, если он не сумеет использовать следы преступления, и если он вообще не знаком с бесчисленными положениями, совокупность которых составляет криминалистику» [16, с. 8-9].

Алгоритми методики судового розгляду можуть бути різними, але оптимальність методики, що застосовується, об'єктивно визначається судовою ситуацією, доказами, які її характеризують (щодо способів вчинення діяння). Алгоритми рішення криміналістичних завдань за різними категоріями проваджень про корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення під час судового розгляду можуть варіюватися, доповнюватися, трансформуватися у специфічну методику судового розгляду і тактику сторін у конкретному провадженні [17, с. 68].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що, безумовно, знання криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень (яка використовувалася у процесі досудового розслідування у провадженнях зазначеної категорії) даватиме змогу суду, адвокату й прокурору виконувати свої функції більш цілеспрямовано: виявити й оцінити недоліки «окремого» досудового розслідування, вирішити питан-

АНОТАЦІЯ

У науковій статті подано розгляд проблемні питання щодо визначення поняття криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, встановлення значення цієї характеристики для тактики судового розгляду кримінальних проваджень про корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення та особливості її використання на стадії судового розгляду; визначення окремих елементів криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень.

ня щодо можливості і доцільності усунення виявлених помилок та прогалин, а також визначити оптимальні форми і методи дослідження обставин кримінального провадження під час судового розгляду.

Література

1. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования / В. П. Бахин // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2000. – № 1. – С. 16-22.
2. Волобуев А. Ф. Проблемы методики расследования разкраданных майна в сфере предприятия / А. Ф. Волобуев. – Харьков: Вид-во Ун-та внутр. справ, 2000. – 336 с.
3. Клименко Н. И. Криминалистические знания в системе профессиональной подготовки следователя: [учеб. пособие] / Н. И. Клименко. – К.: Вища школа, 1990. – 110 с.
4. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Іван Іванович Когутич. – К., 2010. – 529 с.
5. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Тищенко. – Х., 2003. – 51 с.
6. Сергеев Л. А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений / Л. А. Сергеев // Руководство для следователей: [отв. ред.: Н. В. Жогин]. – М.: Юрид. литер., 1971. – 752 с.
7. Белкин Р. Модное увлечение или новое слово в науке? (Еще раз о криминалистической характеристике преступлений) / Р. Белкин, И. Быховский, А. Дулов // Соц. законность. – 1987. – № 9. – С. 56-58.
8. Белкин Р. С. Понятие, ставшее «криминалистическим пережитком» / Р. С. Белкин // Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы. – Тула, 2000. – С. 6-7.

SUMMARY

The scientific review article exposed areas of concern the definition of criminological characteristics of the criminal offenses set the value of this feature for tactic prosecution of criminal proceedings of selfish and violent criminal offenses and especially its use in the trial stage, the definition of separate elements of criminological characteristics of selfish and violent criminal offenses.

9. Гавло В. К. О повышении эффективности борьбы с транснациональными преступлениями / В. К. Гавло // Российская правовая система: становление, проблемы, пути совершенствования: [Материалы республиканской научной конференции]. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2001. – С. 23-28.
10. Каневский Л. Л. Об одной затянувшейся среди криминалистов дискуссии / Л. Л. Каневский // Российская правовая система: становление, проблемы, пути совершенствования: [Материалы республиканской научной конференции]. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2001. – С. 323-325.
11. Шиканов В. И. Видовые криминалистические характеристики преступлений: концепция, достоинства, перспективы / В. И. Шиканов // Российская правовая система: становление, проблемы, пути совершенствования: [Материалы республиканской научной конференции]. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2001. – С. 49-53.
12. Кудрявцев В. Л. Криминалистическая характеристика преступлений: вопросы существования в науке и значимости на практике / В. Л. Кудрявцев // Международная Ассоциация Содействия Правосудию: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iaaj.net/node/614>
13. Криминалистика: [учебник для вузов] / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.]; под общ. ред. Р. С. Белкина. – М.: НОРМА, 2000. – 990 с.
14. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков: Консум, 1999. – 480 с.
15. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ / В. В. Тищенко. – Одесса: Юридична література, 2002. – 360 с.
16. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики: Репринтное издание 1908 года / Г. Гросс Г.: [Науч. ред. В. В. Крылов]. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
17. Гавло В. К. Тактика и методика судебного следствия / В. К. Гавло, Е. А. Жегалов // Изв. Алт. гос. ун-та. [Юриспруденция]. – 2004. – № 2. – С. 64-71.